

Miroslav Zahradka

Chci hovořit k dluhu, který má naše rusistika vůči Jaroslavu Haškovi. Nemíním tím snad nedokonalý výzkum jeho publicistické a umělecké aktivity za pohybu v revolučním Rusku nebo nedostatečné studium Haškova pohybu v revolučním Rusku. V tomto ohledu bylo sovětskými i našimi badateli uděláno poměrně dost, třebaže by bylo třeba leccos doplnit, upřesnit, různé věci analyzovat atd.

Bádání o těchto věcech je však dosud myslím vymezeno dosti úzce; je třeba je vyvést z izolace a dostat je do širokých souvislostí evropské literatury, v našem případě pak ruské a sovětské literatury. Není to problematika zcela nová. Již S.I. Vostokovová, V.J. Ševčuk a S.V. Nikolskij ve svých pracích zaznamenali vztah publicistiky a satiry Jaroslava Haška psané v ruštině s dobovou tvorbou sovětských autorů, a Inna A. Bernštejnová a Sergej Nikolskij naznačili jisté souvislosti Haškova díla s tvorbou Ilfa a Petrova, Alexandra Tvardovského či jiných sovětských spisovatelů.

Zjištěn, ale dosud neanalyzován je Haškův vztah k ruským klasikům, zejména ke Gogolovi.

Všechny tyto tři okruhy souvislostí Haškova díla s ruskou a sovětskou literaturou, tedy 1/ vztah k ruské klasice, 2/ vztah k soudobé revoluční tvorbě a 3/ vztah sovětských spisovatelů a jejich tvorby k Haškovi, nejsou dosud zpracovány tak, aby to bylo hodno Haškova odkazu.

Dovolím si učinit několik poznámek k druhému a třetímu okruhu.

Haškovy práce rudoarmejského období dokládají jeho ztotožnění s revolucí, vznikají za občanské války a mají vyhraněný agitační ráz. Je mezi nimi mnoho agitačních článků vykládajících elementární politické a mezinárodní otázky, kritických přehledů buržoazního tisku, protestů, výzev a také řada satir na ruského měšťáka, na českého legionářského důstojníka, na kolčakovce a pravoslavné popy.

Obdobně, jen s menšími žánrovými odchylkami, bychom mohli charakterizovat tvorbu Děmjana Bědného, proletkultovských prozaiků, nebo i Majakovského tohoto období. Např. Majakovského Bajka o dezertérovi má analogický patos jako Haškovy satiry, i některé blízké obrazy. Majakovského Okno Rosty č. 239 o krásných snech měšťáka o vítězství nad rudými koresponduje s Haškovým fejetonem Z deníku ufského měšťáka. Podobně řada povídek proletkultovského autora Pavla Arského ze souboru Dělnická krev má stejný agitační charakter, obdobné postavy i postupy.

Haškovo dílo z let 1919-1920 souzní s patosem a s mnoha formami tehdejší sovětské publicistiky a satiry, vyznívá stejně agitačně vyhoceně a někdy stejně ohrouhle, schematicky či plakátově, jak třeba vypadala satira proletkultovců, ale současně v nejlepších Haškových satirách, např. ve fejetonu Z deníku ufského měšťáka, Deníku popa Maljuty nebo v humoresce Oběť německé kontrarevoluce na Sibiři, psané německy pro časopis Rohm-Sturm, nese zřetelné stopy Haškovy zkušenosti satirika z dob předválečných, a to nejen tematicky - jsou tam měšťáci, zkrachovaní politici i kněží - ale i tvarem.

Souznění nebylo splynutím. Haškova originalita se jasně projevila v konkrétních sociálních charakterech, v umění monologického sebeodhalení měšťáka, v práci s hyperbolou, absurditou atd. Spolu s recenzentem Osudů dobrého vojáka Švejka A. Ostrovským z roku 1926 můžeme o rudoarmejských satirách Jaroslava Haška stejně jako o Švejkovi říci, že "Hašek zná tajemství umělecké sugestivnosti a politiku přetváří v styl".

Monologická forma, v níž u Haška ruský maloměšťák vyjevval svou sebevědomou omezenost, se stává jedním z hlavních postupů sovětského satirika Michaila Zoščenka, který se typologicky blíží Haškovi i jinými stránkami své tvorby.

Slavný Švejkův monolog z první strany románu: "Já znám dva Ferdinandy" jako by Zoščenko opakoval ve své ironické autobiografii, kde píše: "V Poltavě jsou ještě jiní Zoščenkové - dámský krejčí, porodník a gynekolog atd."

To už hovoříme o dalším okruhu otázek, o typologických souvislostech Haškovy tvorby se sovětskou satirou, event. o vlivu Haškovy satiry na satiru sovětskou. Inna A. Bernštejnová ve své knize Český román 20. století a cesty realismu v evropských literaturách mj. uvádí řadu paralel Haškova díla se slavnými romány Ilfa a Petrova Dvanáct křesel a Zlaté telátko. Analogickou galérii postav a další shody lze doplnit i obdobami v práci s absurditou i v kompoziční stavbě díla. Připomeňme, že ruský překlad Švejka se poprvé objevil v roce 1926 a Dvanáct křesel vyšlo v roce 1928. K prokázání přímých vlivů bychom ovšem museli jít do archívů a do detailních rozborů.

Jiná se jeví situace s různými sovětskými adaptacemi Švejka pro jeviště, a to i loutkové, i s řadou švejkovských

satir sovětských spisovatelů za války, kde je už Hašek přítomen bezprostředně, i když někdy na epigonské, umělecky málo zdařilé úrovni. V každém případě by však bylo užitečné analyzovat vztah těchto satir k výchozímu dílu, právě jako se to dalo s Brechtovým Švejkem.

V roce 1929 napsal Michail Skačkov, že Švejk je typ, jaký dosud neznala světová literatura. A již v roce 1928 konstatoval, že Hašek reprezentuje českou literaturu v celém světě. V první velké stati o Haškovi v sovětské kritice vůbec Michail Skačkov v roce 1929 hodnotí jeho celou tvorbu jako "mimořádný jev v současné evropské literatuře".

Popularita díla Jaroslava Haška v Sovětském svazu již od 20. let a pak zejména v poválečné době je neobyčejná a stále přibývá dokonce i těch, kteří dokáží citovat ze Švejka právě tak jako z Příběhů Ostapa Bendersa.

Lze tedy právem předpokládat, že Haška můžeme považovat nejen za spolutvůrce sovětské satiry období občanské války, ale i za inspirátora satiry stále přítomného v literárním procesu, jako klasikové Gogol či Ščedrin nebo sovětské klasikové Zoščenko, Ilf a Petrov a další. A prozkoumat tyto vztahy je jeden z úkolů naší rusistiky.

Miroslav Mikulášek

Dovolte mi, abych své vystoupení uvedl citováním jedné okřídlené myšlenky Jana Wericha, který již svého času řekl: "Humor je boj s lidskou blbostí. V tomto boji nemůžeme nikdy vyhrát. Ale nikdy v něm nesmíme ustát."

Je tomu tak. Satirikův boj je sysifovskou dřinou bez naděje na vítězství. Vyžaduje odvážné srdce, neboť satirik doslova nosí svou kůži na trh. Za svou statečnost plátil v minulosti ne-li životem, jako např. Rabelaisův blízký přítel Etienne Dolet, který skončil v plamenech, či osudem vyvržence, pak zvýšenou amortizací své mysli a srdce zraňovaného rozporů světa s lidskou malostí. J. Swift v dopise básníkovi Alexandru Popeovi napsal: "Mám materiál na pojednání, v němž odhalím nesprávnost definice animal rationale /tj. rozumový tvor/ a dokáži, že člověk je nanejvýš rationis capax (tj. schopný rozumu). Na tomto mohutném základu misantropie je zhudována celá stavba mých Cest; a neustanu, dokud všichni poctiví lidé nebudou mít stejný názor jako já."

Swiftovu štafetu převzal ve 20. století Jaroslav Hašek, který ukázal rod lidský jako "rationis capax", nepoučitelný ve svém usilování, vždy znovu opakující v koloběhu dějin své chyby a bláznovství.

Osudy dobrého vojáka Švejka, tato "grandiózní historická freska", jak ji nazval Radko Pytlík, je osobitým typem románem, představující moderní myšlenkovou transformaci a žánrovou modifikaci v nových společenských podmínkách typu a tradic tzv. pikareskního románu, který prodělal od dob Lazarilla

z Tormesu (1554), Dobrodružného života Gurmána z Alfarache (1599) Matea Alemána, Život rošťáka (1620) Franciska Quevedo, Příběhů Gila Blase ze Santillany (1715-1735) Le Sagea, Dobrodružství Rodericka Randoma (1748) Tobiase Smolletta, Mrtvých duší (1835-1842) Nikolaje Vasiljeviče Gogola, až po Osudy dobrého vojáka Švejka Jaroslava Haška, staletý vývoj.

Hašek svým dílem vlastně objektivně klestil cestu, po níž se vydala a ubírala na počátku a v průběhu 20. let jistá část sovětské i evropské satirické prózy reprezentované romány Ilji Erenburga Neobyčejná dobrodružství Julia Jurenita a jeho žáků (1922), Bouřlivý život Lazika Rojtšvance (1927) - myslím, že je to dodnes dílo nedocenené - Valentina Katajeva Defraudanti (1926), Ilji Ilfa a Jevgenije Petrova Dvanáct křesel (1928), Zlaté telátko (1931), Thomase Manna Zpověď hochštaplera Felixe Krula (1929).

J. Hašek, I. Erenburg, později V. Katajev a Ilf a Petrov využili některých výpravných postupů klasického pikareskního románu, (který byl už v minulosti svědectvím své doby i její sociální obžalobou) - zvl. principu autobiografičnosti, motivu putování a řetězcem příhod prožívaných hrdinou na jeho cestách, principu služby mnoha pánům - a obohatili jej zejména o široký sociální záběr a pronikavé sociálně politické vidění složitého procesu života. Autoři pikareskního románu posílali svého hrdinu na cesty, nechávali ho procházet různým prostředím, setkávat se s co možná největším počtem lidí různého sociálního postavení, z různých vrstev atd. Je tomu tak i v novodobých modifikacích pikareskního románu. Erenburgův Julio Jurenito cestuje se svými přáteli a žáky po světě, kritizuje kapitalistický svět, ve kterém se rozpoutává ne-

smyslné vraždění - první světová válka. Všechna dotrodruženství a neštěstí Erenburgova Lazika Rojtšvance jsou způsobena jeho jediným neopatrným povzdechem před oznámením o smrti "zkušeného gomelského vůdce proletariátu s. Šmurigyna". Občanka Pouqutová v horlivé honbě za odhalováním nepřátel revoluce neopomene ohlásit Lazikův "poklesek" na vyšší místa a tím se začíná jeho martyrium: zapuzuje ho Fenička Geršanovičová, kterou miloval, a Lazik putuje po Rusku, Polsku, Německu, Francii, dostává se z průšvihů do vězení a naopak, až skončí svou životní pouť v Jeruzalému, kde umírá. Ostap Bender, hrdina románů Ilfa a Petrova, putuje se svými kumpánny - Vrabčinským s posádkou automobilu Antilopa po celém Rusku, aby se zmocnil jednou hriliantového pokladu ukrytého v jednom z 12 křesel ořechové sedací soupravy (Dvanáct křesel), podruhé miliónů "ilegálního" milionáře, který v letech revoluční přestavby okradl sovětské hospodářství (Zlaté te látko).

Haškovy Osudy dobrého vojáka Švejka mají rovněž stavební schéma pikareskního románu s kompozičním motivem hrdinova putování: Švejk nastupuje svou "anabázi" z Prahy, resp. z Táboru do Budějovic, ale válečné události ho vedou přes Uhry do Haliče; v průběhu své odysey "slouží mnoha pánům" - jako pucflek, ordonance a "kvartýrmajstr" 11. kumpanie - a prožívá nesčetné humorné příběhy, setkává se s mnoha lidmi, takže v románě vzniká veselé tržiště lidských osudů a povah, vskutku přepestré "theatrum mundi". Haškův román je mistrovskou adaptací principů pikareskního románu; jeho syžetová konstrukce není - na rozdíl od románů I. Erenburga a Ilfa a Petrova - patrná, neboť děj zde vyplývá zcela přirozeně

z tlaku okolností, z reálného života, z válečné situace, která poznamenala chronotopos, sled i logiku výjevů a systém obrazů románu, potlačovala literárnost natolik, že není cítit paměť, genealogii žánru.

Hašek, Erenburg, Ilf a Petrov rozvinuli klasické tradice nejen při volně objektu zesměšnění, výběru druhu satirického syžetu, ale zvl. ve vytvoření hlavního komického hrdiny - novodobého "pícaro", postavy, jež se stala dějovým ohniskem i iniciátorem dějových peripetií románu. V pikareskním románu byl hrdina tulák, šejdíř, dobrodruh, člověk společensky nezakotvený, bez stálého zaměstnání, dostává se na tuto cestu života po trpkých zkušenostech, když zjistí, že nemůže dělat nic jiného, než splynout s proudem, přizpůsobit se, protože společnost se nezmění. Julio Jurenito je "pícaro" světového formátu, je to "Veliký Provokátor", pesimista a skeptik, zaujímá negativní postoj k civilizaci, kultuře, nemá žádné pozitivní ideály. Lazik Rojtšvanc je podstatně jiný. Není to podvodník, tulák, šejdíř, ale malý dobromyslný člověk, "věčný smolař", oběť svých omylů i nepřízně doby. Štván z místa na místo, prošel velký kus světa, ale svůj "ráj" nenašel. Stejně jako Švejk má sklon k lidovému mudrání, stejně jako Švejk je chytrák, jenž předstírá hloupost. Nedo vede však vzdorovat světu a ve střetnutí s ním podléhá. Je to vlastně postava tragikomická. Typ novodobého "pícaro" vytvořil Ilf a Petrov. Jejich Ostap Bender je dobrodruh a talentovaný šejdíř, "Velký kombinátor", který obratně intrikuje a plánuje jak uskutečnit svůj "sen o Rio de Janeiru". Novátorství ohou autorů spočívalo v případě této postavy především v odstranění jistého folklórního pozadí, které bylo při-

značné pro komické hrdiny, počínajíc pikareskními a dobrodružnými romány a novelami od Lazarilla z Tormesu a postavami Andy Tuckera a Jeffa Peterse O. Henryho (viz katedru filantromatematiky aj.) končín. Na rozdíl od hrdiny rošťáka z pikareskního románu, pozitivního ve svém protestu a vzpouře proti staré společnosti, je vška hrdina Ilfa a Petrova přes svou osobní přitažlivost a sympatičnost hrdinou svým způsobem "negativním", autory nikoli florifikovaným, ale rovněž satiricky zesměšněným, právě pro svůj ziskuchtivý, parazitující vztah k životu, pro jednání odporující normám socialistické společnosti. Přes všechnu svou mazanost však Bender tragikomicky ztroskotává pro své asociální jednání právě ve střetnutí se světem spravedlivých socialistických vztahů. Je to hrdina - stejně jako Lazik Rojtševanec - tragikomický, ale vzdálený životu lidu.

Haškův Švejk naproti tomu má hluboce lidový základ. Je stejně jako legendární Eulenspiegel člověk z davu, kmán, je chytrák, filuta a šibal. Jde životem, táhne světem jako ztělesnění "jakéhosi plebejského mýtu". Zde už tato postava a tím i koncepce románu vlastně přerůstá tradici pikareskního románu a inklinuje spíše k heroikomickému eposu, heroikomické epopeji, jak zde o tom hovořil prof. Dobossy. K. Krejčí se domnívá, že Švejk je spjat heroikomickou koncepcí s antickou tradicí, s "posměšnou básní" Margites, připisovanou Homérovi, popsanou Aristotelem, bohužel ztracenou (zůstaly z ní pouze tři verše); jejím jádrem byl zřejmě řetěz dobrodružství postavy, která byla antitezí epických herců Iliady a Odyssey: "Mohl to být hlupák nebo povýšenec, Eulenspiegel nebo Sancho Panza, Gil Blas nebo Figare." "Hašek možná nevěděl o Margi-

tovi, rozhodně pak neměl v úmyslu tvořit satyrský doplněk k Iliadě podle postulátní poetiky Aristotelovy". Nicméně jeho heroikomická epopej je světytným ztělesněním a rozvinutím tisíciletého literárního typu. V. Černý svého času viděl ve Švejkovi jen "geniálního sabotéra" s "nákladem cynismu", způsob jeho boje nazval jen "zábavnou nízkostí".

Tato interpretace je falešná a ahistorická, záměrně zkreslující smysl díla. Haškův Švejk je výrazem prožitků člověka, jemuž byl v době válečného chaosu vnucen osud, úděl, cosi, co nebylo "jeho věcí", s čím se nemohl ztotožnit, za co se mu nechtělo dát se oblhovat a už vůbec ne umírat. Švejk nenapravuje nedobrý řád světa, nechce převracet světové pořádky, ani v něm nehledá pravdu, protože ji ztělesňuje sám. Jeho mystifikace, šaškovská maska "úředně uznaného blba", skrývá v sobě hlubokou moudrost člověka, který ví, že jde o to zůstat naživu, přežít zlo, které je sice nevykořenitelné, ale ve svých konkrétních podobách také přece jen dočasné. V tomto postojí tkví hluboká filozofie života, aniž je vyjádřena odtažitým mudrováním. Švejk čelí byzantinismu a absurditě vykojeného světa a bojuje za zachování života vtípem, humorem, ironií, vším, co mu pomůže vyváznout se zdravou kůží a přitom vyvést z míry, zpochybnit a zesměšnit odpůrce, s nimiž musí žít a kteří o něm rozhodují. Lučavkou satiry a humoru systematicky rozleptává a destruuje militaristickou mašinérii, absurdní svět mocných kolem sebe, ztělesněný v galérii postav "ouřadů", oficírů habsburské monarchie atp., kteří čím jsou blbější, o to víc chtějí ovládnout druhé. Víme, že "humor je vždycky trochu obrana i útok proti osudu". A Švejk se rouhá, útočí i brání ironic-

kou narážkou i plebejsky drsným a jadrným vtípem, který je "projevem převahy i zbraní slabšího", současně však ve svých nesčetných humorných excentrických extempore i slovních soubojích se i sám baví. Švejkovi není cizí rozkoš ze vtipu, jež je podle K. Čapka "požitkem ze slovní převahy v boji o život". "A chytrost a lest, hubatost a parátnost jsou prvotně stejným předmětem obdivu jako statečnost a síla". Právě v tomto smyslu Švejk jako opravdový hrdina z lidu je typem heroikomickým, směšnohrdinským, hluboce optimistickým.

Humanisticky nasycený humor není v Osudech dobrého vojáka Švejka jen uměleckým prostředkem výstavby charakteru či příběhu, ale kategorií svetonázorovou, neboť nastoluje svět rovnosti, lidovosti a demokratičnosti. Hašek stejně jako jeho velcí předchůdci Aristofanes, Rabelais, Molière, Swift, Gogol, Neruda, Čechov přes humor vidí svět, svět lidí s jejich tragikomickou i komickou posedlostí, dobrotou, ale i tupostí a trapností, v komických bojích i protivenstvích.

Jsou díla rozmanitá, jedna, co hladí duši, jsou člověku útočištěm ve vlnobití doby, jiná, co jitří jeho smysl a srdce, co zápasí satirou a humorem za novou podobu světa. Swift měl za to, že "kdo pranýřuje neřesti a k nevinnému smíchu strhuje lidi, ten prospívá veřejnosti víc než všichni ministři, co jich kdy bylo od Adama po Walpola". A to je i Haškovův případ. V tom spočívá i nepomíjivý význam osvobozujícího lidového smíchu Osudů dobrého vojáka Švejka.

Jara Ribnikarová (SFRJ)

Můj přítel Švejk

Moderní medicína tvrdí, že smích je léčivý. Vidíme, že kolem nás je málo veselých knih. Dokonce bychom mohli konstatovat, že soubor světových výrobků v této oblasti představuje dost ponurý obraz a ztrácí se ve velkém množství hořkosti, v níž lidstvo plave.

Nad Švejkem se často smějeme s těžko popsatelem požitkem. Ale velice často se usmíváme se smutkem v srdci a náš úsměv připomíná výraz tváře při návštěvě těžce nemocného. Je tajuplný ten náš přítel Švejk!

Chodí po tomhle světě jako nevinné, nadané dítě se široce otevřenými očima, strká se mezi lidmi, pořád s nimi, nikdy ne sám, neustálý účastník dění a příběhů. Jako by žil souběžně bezpočet životů. Často zmaten nerozumným, a jemu nepochopitelným jednáním lidských bytostí, pokračuje ve své cestě dobré vůle a laskavé shovívavosti, nezviklán v hlubokém humanistickém optimismu.

Je to jedna vrstva Švejka, ten jeho okouzlující humanismus, jenž i tu ostrou kritiku a mohutnou vzpouru uloženou v Haškově chápání světa činí neodolatelně nakažlivou, přijatelnou, mobilizující v nejlepším smyslu.

Ta kniha vznikla bezpochyby z nezbytné potřeby vyslovit nejpřesvědčivější možnou formou hnus nad násilím a odpor k lidské hloupostí.

Po první světové válce vznikaly po celé planetě protiválečné knihy. Leonahrd Frank napsal Der Mensch ist gut, knihu, kterou jsme četli a dávali číst dalším, snažili jsme se je

přesvědčit o vině generace, říkali jsme jim, že zaostali za dějinami, jež tehdy podle našeho názoru udělaly skok kupředu. Chlapcům se nemají dávat pušky a olovění vojáčky jako hračky. Z dětských knihoven je třeba vyházet všechny knihy o krvavých bitvách.

Smutné úvahy. Vidíte, k čemu nás přivádí Švejk.

Když mluvím o Švejkovi, chtěla bych zdůraznit jednu specifickou veličinu Haškovy literární hodnoty. Je to trvající, všudypřítomný, brilantní výsměch lidské hlouposti. Čím dál jdu životem, tím víc zjišťuji, že hloupost je pramenem mnoha velkých a bolestných nezdarů. Že hloupost je ve svých důsledcích blížká násilí. Cožpak lidé ve své hloupé omezenosti, v slepé mechanické disciplíně usnadňující tupou netečnost ducha, což takoví obyčejní hloupí lidé neplnili pokyny svých nadřizených a neodváděli chladnokrevně lidi na smrt?

Důsledný výsměch lidské hlouposti, příjemnému, sobeckému, sebeuspokojenému živoření, jaký uplatňuje Hašek, patří k vrcholným kvalitám jeho díla. Dal by se uvést bezpočet příkladů Haškovy senzibility, jíž reaguje na hloupost jako mimóza na dotek větru. Jakoby to ani jinak nešlo, vysmívá se každému falešnému patosu, dělá si legraci ze sentimentality a nabízí náhradou zdravý, prostý, léčivý smích.

Hašek dovede lehkým, šarmantním tahem vykreslit střetnutí hlouposti a tepny života jako oslnivou scénu absurdního divadla. Kolik lidského utrpení a kolik lidských smrtí se hemží kolem Haškova smíchu! Ale Švejk jako symbol trvání šlape kupředu, byť někdy i popletený, šlape i přes hrůzu, a jako by nám říkal se svým milým úsměvem, že to všechno je dohromady život, a že tep života, jemuž on jako jeho osobní lékař na-

slouchá, bije stejnoměrně navzdory všemu.

Všichni jsme přečetli celé knihovny knih o válce. Dojímavé romány, antimilitaristické eseje, válečnou poezii, sledovali jsme tělesné i duševní utrpení vojáků ve filmu, v televizi, poslouchali o nich v rozhlasových hrách, dívali se na staré dokumentární filmy a nové protiválečné výstavy, sochy, koncerty, divadelní představení atd. - Veliké je rozpětí protiválečného umění. A přesto můžeme dnes říci, že se po určité únavě a přesycenosti válečnou tematikou znovu vrací zájem střední a mladé generace o tu naši krvavou dobu, o problémy bojovníků války, o odhalování pravd o minulosti. Všude se cení memoárová literatura a knihy tohoto typu se nyní nejvíce překládají a obíhají planetou. Knihy, do nichž jsou zařazeny důvěrné dokumenty o lidském utrpení, jako jsou dopisy zavražděných, deníky, nápisy ze stěn vězení a lágrových baráků, poezie lidí, kteří nikdy nebyli básníky a stali se jimi den dva před popravou - takové dokumenty poutají dnes znovu živou pozornost a budují se kontakty ke spojení výzkumů na tomto poli.

Na sympoziu o protiválečné literatuře, jež se nedávno konalo ve Francii, byly z veškeré světové produkce jako vrcholná díla jmenovány tři knihy: Hemingwayovo Stohem, armádo, Barbussův Oheň a Haškovy Osudy dobrého vojáka Švejka.

Organizátoři shromáždění jistě jsou příslušníky té obrovské vlny, jež po naší planetě všemi směry nese přání národů, aby už nebyla válka. Aby se lidstvo vzpamatovalo před hrozící katastrofou, aby každý pocítil jako své vlastní trápení strach a bolest druhého člověka, aby se věnoval tvorbě

a zřekl ničení. Jedním z vůdců takového světového hnutí je nesporně náš přítel Švejk. Je to rozhodně i můj přítel.

Robert P y n s e n t (Velká Británie)

Jaroslav Hašek a český literární kontext

Když Hašek začínal publikovat, skupina kolem Moderní revue a signatáři manifestu České moderny ještě představovali nejvlivnější a nejvýznamnější činitele v české literatuře. Z obou táborů vyšla dvojí reakce k současné české společenské a politické situaci. Na jedné straně stojí pochmurné, pesimistické odsuzování české společnosti pro její duševní a fyzickou demoralizaci, třeba u Šlejhara nebo u Sezimy (srov. V soumraku srdcí). Na druhé straně stojí ironizace nejen společnosti a politiky, ale často i samého češství (např. u Dyka, Arnošta Procházky, Šaldy, Machara). Na obou stranách nacházíme imanentní sklon k sarkasmu i k satirě. V r. 1901 vydává Opolský své skeptické, na mnohých místech sarkastické Jedy a léky psané z postoje smutného klauna, a Machar svou břitkou, pesimistickou, ironickou Golgathu psanou z hlediska syna národa-domovníka.

Během prvních dvou desetiletí 20. století se vyhrcoje kritika rakouské společnosti i chování Čechů v této společnosti. Nové generaci, ale i Dykovi, se zdá Macharova ironická společenská kritika jednak už neaktuální, jednak nesnesitelně nafoukaná. Hašek se mírněji vysmívá Macharovu nezastavitelnému fejetonářství v Dějinách strany mírného pokroku, než předtím Dyk v satirách a sarkasmech; Josef Šimánek v Kapkách jedu podává Machara jako nebešťana, jenž si představuje, že se za tisíc let lidé budou modlit: "Oroduj za nás, svatý Machare." Karel Pelant, terč Haškovy satiry, hodnotící

úroveň českého novinářství, sám vydal v r. 1909 divadelní hru Redaktor, jež tvoří groteskní satiru na české novinářství, ale také na celou českou maloměšťáckou společnost, na politický oportunistus, primitivní stranictví, mravní pokrytectví a prázdné hejslovanění.

Antiklerikální satira Macharova se zakládá aspoň částečně na jedinečném politickém postavení samospasitelné církve v Rakousku, podle něhož církve a vojsko představovaly dvě nejdůležitější opory habsburského mocnářství. Samozřejmě se vyvinula tato satira také ze starší české tradice.

Jinou antiklerikální satirou, voltairovskou, reprezentují však prózy budoucího redaktora Rudého práva Antonína Macka, jehož groteskně parodická adaptace (Bezbožné povídky) satirizují, jak autor sám píše, "duchovní i světský absolutismus, a hlavně... absolutismus duchovní, který je poduškou světského".

Haškova satira na roli církve ve válce v Osudech dobrého vojáka Švejka je založena na názorech Macharovi i Mackovi blízkých. Ještě v předválečné satire i Šimánek i Sezima píší silné útoky na účast kněží v rakouské politice. Co se týká české konzervativní politiky a politického oportunistu vůbec, nacházíme groteskní satiru u Šimánka a později u Rudolfa Krupičky. Doplňovací volby na Vinohradech vyvolaly nejen Haškovy Dějiny, ale také Dykovy Prohrané kampaně, i když Dykova satira je tu daleko užší a subjektivnější než Haškova; oběma je však Klofáč zvláště směšný.

Ve dvou oblastech zůstává Hašek v české předválečné satire nepředstižen, tj. v jeho satirách na vojnu či vojáctví

a na policii. Existují sice protimilitaristická díla, jako např. Šrámkova sbírka Modrý a rudý nebo Olbrachtovy Rezervistovy dopisy, v nichž se nalézají satirické prvky, ale nic tak důkladně, elegantně groteskního, jako první verze Švejka - se nevyskytuje. Co se týče satiry na policii, neznám vůbec nic tak vynalézavě zesměšňujícího, jako Haškovy povídky, třeba jeho nagykanizský projev.

Během války byly možnosti vydávat satiru v Rakousku samozřejmě omezené. První vydání Krupičkova Velkého stylu bylo konfiskováno, i když tam nebylo nic přímo protirakouského. Machar a Dyk byli uvězněni. Hašek ale píše dál ve válečném a pak revolučním Rusku. Na jedné straně roste jeho programová proticitovost, třeba ve vyprávění o policistech Klímovi a Slavíčkovi ve Švejkovi v zajetí; na druhé straně jeho smysl pro groteskno má už trpkou, ne-li přetrpčenou příchuť, což neznamená, že ztratil aforistickou vtípnost ("Rakousko nemělo jiné touhy, než se stát zbytečným."). V době, než se rozešel s legiemi, ukazují se prvky neochrozněctví, sentimentálního patriotismu. Na konci války a při vyhlášení Československé republiky zřejmě zavládla krátkodobá svornost mezi českými spisovateli; i autoři, kteří před válkou satiricky útočili na Masaryka, např. Procházka a Dyk, chválili ho a kochali se v novoobrozenské sebelítosti. Hašek sám kritizoval Masaryka, ale téměř něžně, už v Dějinách Strany mírného pokroku; jako legionář dokonce podporoval Masaryka, což bylo v daných okolnostech samozřejmé; ale i v Osudech máme stručnou, kladnou zmínku o tzv. prezidentu-osvoboditeli.

Skutečnost, že Osudy jsou silně protiválečným románem, není pro literárního historika tak důležité jako antiauto-

ritářsky komická, groteskní umělecká metoda, jíž autor realizuje tuto protiválečnou tendenci. Skoro všechny české válečné romány a prózy byly protiválečné - jen několik legionářských děl našlo ve válce víc pozitivních stránek než negativních, i když spisovatelé nejrůznějších ideologií přirozeně oslavovali pro něj hlavní výsledek války, nový stát. I před Osudy a po nich bylo velmi málo komických literárních děl o světové válce. Rosůlkův Černožlutý mumraj obsahuje notnou dávku ironie a čiré komičnosti, ale netvoří absolutní groteskizaci války. Některým povídkám Čapka-Choda ve sbírce Ad hoc! také nechybí ironie, ani satira, ani grotesknost, ale není tak všeobecná jako u Haška; zde totiž hraje vážnou roli psychologie, která nemá skoro místo v Osudech. Takové čistě humoristické dílo jako Böhnelův Válečný humor je jednak triviální, jednak neböhnelovsky zastaralé. Hašek používá destrukce proti destrukci, proti násilí války, ale též proti násilí autority vůbec. V Osudech se antiautoritářský smích stává literárním principem; umělecky slabší náznaky k tomu byly už patrný v knížce Velitelem města Bugulmy. Je to takřka rváčský humor, takový jako známe ze žákovské poezie, např. z Podkoního a žáka, nebo z měšťtansky anti-autoritářské prózy, např. z novější české literatury před Haškem. Způsob vyprávění Švejka samého má své méně slavné a snad méně důsledné předchůdce: řeč cikánky před soudem v románu Čapka-Choda Kašpar Lén mstitel (1908), a předtím v sérii bodrých poloautobiografických skic Josef Holečka Oběť (1887); např. frajtr Řehák mluví v druhé kapitole celkem švejkovsky a později, když se určitý Kabát ptá vypravěče, zdali zná Frantu Kopeckého, Ich odpovídá: "Znám člověka, který se jmenuje Bartoloměj Špička, ale Frantu Ko-

peckého neznám." (Mimochoodem důstojníci u Holečka jsou přesně tak blbí jako většina Haškových.) Vedle rváčského humoru pozorujeme jiný pozoruhodný zjev v Osudech, ale též předtím v Haškovi; to je poměrně malá úloha, kterou hrají mezípohlavní vztahy. Pokud zčeří mužskou hladinu Osudů, tvoří to dodatek ke karikatuře, např. "debordelizace" poručíka Duha.

Protihabsburská satira Osudů je nezajímavá, protože říše už neexistovala, když je Hašek psal: kopat do mrtvého koně je marným, neproduktivním i samolibým podnikáním. V jedné válečné básni sbírky Tristium Praga napsal Machar, že se nenávidí musí odnaučit, ale přece napsal nenávistiplnou báseň "Franz Joseph". Haškova protihabsburská satira se musí brát jako čistá antiautoritářská satira. Hašek byl možná tak zklamán novou republikou jako Bezruč, Dyk, Machar, St.K. Neumann, Arnošt Procházka a Franta Sauer. Poslední, Haškův trpělivý přítel a "odcucávač", vyjadřuje to zklamání už v předmluvě svého protibabičkovského skororománu (pikaresknějšího románu než Osudy samy) Franta Habán ze Žižkova: "Očekávám s určitostí, že oficiální kritika přijme moje dílo s jásotem a snad objeví ve mně novou literární hvězdu. (Nestane-li se to, ujišťuji tě, milý čtenáři, že mně je to jedno.)"

Všichni kritici, kteří se zabývali velmi mnoho nebo jen trošku švejkovským problémem, našli tam něco nevystižitelného. Všichni k němu přistupovali jako autority, a Osudy jsou antiautoritářským dílem. Švejk tvoří ohměnu Voltairova Panglosa - ale Panglos byl srozumitelný, protože byl zpropadený intelektuál.

Tvrdím-li, že Švejka představuje karikaturu Čecha, který podle tradiční vlastenecké koncepce pořád jen slouží, upadnu sám do autoritářství, proti němuž Hašek z různých nadosobních a osobních důvodů psal. Přece však budu rádobyaautoritářem. Je lehké a do jisté míry oprávněné konstatovat, že Hašek, když se vrátil z Ruska, byl a zůstal mimospolečenským člověkem; ale vždyť se vrátil do společnosti české, a část té společnosti tvořili "negativní" vlastenci. Hašek ukázal v Osudech, že i "sloužit" může sloužit věci, že poddávat se autoritě může být antiautoritářské.

To tehdy pochopili čeští spisovatelé různých ideologií a ideálů a věděli, že se musí se Švejkm vyrovnat. Ve své postavě Řepy vytvořil Vančura skutečného idiota, animálního kretěna, soucítěneschopného, vraždychtivého primitiva. U Vančury jsou Švejkové anonymními podvratně kladnými členy davu, ktaří sedí mimo skutečnou válečnou vřavu. Je to však zajímavé, že nejméně negativní figuru ve Vančurově románu představuje starší syn vládnoucí rodiny, Ervín Danowitz. Ten je tragickou verzí Haškova polokomického Lukáše. Tolik o jedné levicové reakci na Švejka.

Konzervativně liberální reakce je méně zajímavá. Nalézáme ji v deníkovém románu Ledy (Edvarda Lederera) Rakušák, kde oponymní hrdina Jaroslav Štětina je takový Haškův Lukáš po válce. Tam existuje i poválečný poručík Dub; jmenuje se Flan-derka a už popírá, že umí německy. Tam nacházíme také Švejka, ale vyprázdněnou verzi válečného typu a ještě k tomu zintelektualizovaného Švejka, a to v postavě Groha. Ledův Rakušák je, i když jiným způsobem, tak optimistický román jako Haškovy

Osudy. Pravicově legionářskou reakci k postavě Švejka nacházíme nejenom v protihaškovském, ale také protiplojharovském románu Rudolfa Medka, Legenda o Barabášovi.

Jelikož jsem překročil předepsanou hranici tří stránek, končím svůj referát citátem z tohoto románu rychlospádového, těžkopádně humoristického, vlasteneckého:

Ne, Barabáš není cynik, není to nijaký Švejk... aniž je to kdokoli z idiotů, inteligentních i prostých, jimž určitá slabomyslnost ukazovala cestu trním a hlo-žím války k cíli nadobyčejně primitivnímu a celkem hmus-nému: zachránit stůj co stůj svůj vlastní teřich.

To je také interpretace.

Jerzy Wittlin (PLR)

Co zde chci říci, je nesmírně subjektivní, bez vědeckých základů, vedené emocí a nikoliv vědou, emocí satirika, humoristy a možná - pouze spisovatele, poněvadž, jak dobře víte, uznání satirika či humoristy jako spisovatele není vůbec všeobecné a jisté.

Mám za to, že největší štěstí Jaroslava Haška spočívá v tom, že se dokázal dostat pod střechem, mezi lidmi, dřív, než jej poznali v davu habilitovaní a řádní doktoři, že jaksi nad hlavami akademiků a učených grémíí, chodě ulicemi a vcházeje do hospod, které ani nenavštěvují, získal popularitu u čtenářů a největší slávu a ohlas, jakého se může dočkat spisovatel.

V "L" Univers des Connaissances, vydavatelském podniku nejznámějších nakladatelství Francie, Anglie, západního Německa, Španělska, Spojených států, Holandska, Itálie a Švédska - ve sbírce knížek, ve kterých jen významnější odborníci a erudité různých oborů z celého světa představovali panoráma svých specialit, Matthew Hodgart, profesor literatury na univerzitě v Sussex, zobrazil zrcadlo dvaceti čtyř století satirické literatury v jejích různorodých formách.

Právě v tomto "zrcadle", napsaném v roce 1969 a vydaném současně ve výše uvedených osmi zemích (hovořím o tom na základě francouzského vydání, které publikovalo Hachettovo nakladatelství v Paříži) - jsem vůbec nenašel Jaroslava Haška.

Je jasné, že to v ničem nezmenšuje Jaroslava Haška. Jestliže to cokoli zmenšuje, tak tedy jedině hodnotu tohoto "L" Univers des Connaissances, degraduje hodnotu knihy profesora Hodgarta Le Satire, přesto, že počínáje Aristofanem a konče

Günterem Grassem, těch, kterých si všímá, všímá si náležitým způsobem.

Může to být tedy jedině nedopatření, ozdoba prací habilitovaných doktorů, díky kterým dosahují nejednou většího ohlasu než práce, kterým nelze nic - kromě toho, že jsou nudné - vytknout, jak to již konečně zábavně popsal ve své Donogoa Tonce Jules Romain. Nemám v úmyslu se vyžívat na profesoru Hodgartovi, avšak myslím, že tato nepřítomnost Jaroslava Haška v tomto svazku je něčím víc než obyčejným nedopatřením, a co je horší - ve 49 % bych odpovědnost za tuto nepřítomnost připsal nám, kteří jsme dost dlouho pro Jaroslava Haška nedokázali nalézt místo na Parnasu a dokonce tu i tam byly vyjadřovány pochybnosti, zdali si vůbec zasloužil tohoto Parnasu.

Tím větší je tedy moje radost, že se mohu zúčastnit této konference, která - v tomto případě to mohu říci od srdce - poslouchajíc hlasu lidu, povznáší Haška do Akademie nesmrtelných v oficiálním smyslu a pod ochrannými křídly UNESCO.

Konstatuji to kvůli spravedlnosti, současně to konstatuji dívaje se klidně na budoucnost Haškova díla mezi lidmi. Jeho povznesení nevzhuzuje obavy, že spisovatel bude nyní zapomenut, tak jak se to stalo již nejednomu; můžeme se o tom ale přesvědčit, jestliže si prohlédneme seznam laureátů literární Nobelovy ceny. Hašek a jeho Švejk zdomácnili nejenom na Žižkově a Královských Vinohradech, ale i ve Varšavě, Krakově, takže žádný kongres, žádná slavnost, žádné oslavování není s to od něho lidí odradit nebo mu ublížit.

Náležitě oceňuji a uznávám velikost Haškova díla v jeho protiválečném vyznění v ovzduší horéčného zbrojení rozpoutaného západními imperialisty; je důležité si to dnes připomínat.

Uznávám a neskrývám to, že jako Polák závidím bratrům Čechům Haška, který do literatury dvacátého století přispěl humanistickými a uměleckými hodnotami, které ve svém druhu nemají rovných nejenom v polské literatuře, ale vůbec v literatuře světové.

Především však hlásám slávu Haška za to, že byl bardem prostých lidí, těch, ke kterým se milostivě nesnižoval, ale se kterými se identifikoval, z nichž pocházel a se kterými zůstal proto, aby hlásal jejich racionalismus, jejich smysl pro humor vyrůstající z nejlepších lidových tradic, jejich slávu.

Hašek je dnes zařazován k základním dílům české socialistické literatury. Doufám, že to nebude pochopeno nesprávně, jestliže tuto formuli rozšířím a řeknu, že nejenom české, ale celé naší socialistické společnosti.

Naše konference se koná několik týdnů po spisovatelské konferenci našich svazů v Hanoji. Myslím, že v duchu Hanojského mírového prohlášení naše konference bude důležitým příspěvkem, datem, který v historii socialistické literatury zůstane zaznamenán.

Alexandr Dunajevskij (SSSR)

Patřím k nejposlednějším haškologům a milovníkům Haška. Pracuji na knize Zmizení Jaroslava Haška (Idu za Gašekom). Když jsem pracoval na první části této knihy, prošel jsem celou jeho cestu od Simbirsku do Irkutsku, byl jsem v Estonsku, prošel jsem i karanténním táborem, kde byl Hašek v době, když se vracel ze sovětského Ruska.

Když jsem pracoval na druhé části knihy, navštívil jsem na pozvání redakce Rudého práva Haškovu vlast a napsal jsem druhou část své knihy. Mnohé jsem poznal o životě Jaroslava Haška po jeho návratu ze sovětského Ruska. Seznámil jsem se také s vnukem Jaroslava Haška, Richardem Haškem, důstojníkem Čs. lidové armády. Připomněl mi akt, který sepsali dva experti po spisovatelově smrti. Napsali, že Haška nikdo za několik let nebude číst a že zbytek knih, který zůstal, půjde do stoupy.

Oni se však hluboce zmýlili. Chtěl bych vám připomenout, že za druhé světové války Jaroslav Hašek a jeho Dobrý voják Švejk bojoval za Československo, i za moji vlast, za Sovětský svaz. V sovětských novinách, které byly určeny armádě a loďstvu, byly publikovány nové osudy Švejka, které noviny černo-mořského loďstva otiskly 16 dnů po vypuknutí války a předpověděly s naprostou přesností, co se stane s Adolfem Hitlerem koncem války. Dovolte, abych vám tento citát přečetl: "Ten idiot Hitler vypověděl sovětům válku. To je jako kdyby chtěl spáchat sebevraždu. Živej z té války nevytáhne."

Toto bylo řečeno 1402 dnů před skončením války. Mnoho se zde hovořilo o tom, že je třeba bránit Švejka před útoky na

něj. Domnívám se, že je třeba bránit i Jaroslava Haška. V Bernu a v Mnichově vyšla kniha Gustava Janoucha Jaroslav Hašek, otec Švejka. Došlo v ní k napadení nejen Sovětského svazu, ale i samotného Haška. Janouch psal o tom, že Hašek v Irkutsku prý měl být souzen za své vystoupení proti místní vládě, a aby se zbavil soudu, rychle z Ruska odjel.

Janouchova kniha, to nebyly hludy, to byla docela obyčejná pomluva Jaroslava Haška. Tak je to třeba nazvat a tak je to třeba mít na zřeteli.

Hovořilo se, a často se to také vyskytuje i v dílech nebo článcích našich i vašich haškologů, výrok člověka, jenž dobře znal Haška z jeho působení na Sibiři, že Hašek nebyl ani komunista, ani marxista v teoretickém smyslu. Představte si, s kým pracoval Hašek, když byl pracovníkem politického oddělení 5. armády. Byli to leningradští komunisté, páteř naší strany, kteří svěřili Haškovi, aby vedl stranickou školu v Omsku, kteří mu svěřili, aby přednášel na nejaktuálnější témata, zvolili ho za předsedu okresního výboru strany při štábu 5. armády. Z toho je zjevné, že Hašek byl pokládán za ideového komunistu.

Chtěl bych obrátit vaši pozornost na jeden velmi důležitý detail, který charakterizuje Haška. Tato hlavní myšlenka se odrazila v článku Ivana Olbrachta, uveřejněném v roce 1921 v Rudém právu: "Hašek směje se zase celému světu. Jen jednomu ne: komunismu a své omské minulosti. Byla to jeho lepší minulost?" Sovětská minulost je stranická minulost a nikdo nemá takovou sílu, aby vyškrtl jeho nejlepší minulost.

Chtěl bych své vystoupení zakončit svérázným heslem, které zrodilo právě v těchto zdech:

Haškologové a milovníci Haškova díla všech zemí, spojte se! Spojte se proti lidem takového typu, jako je Janouch a pomlouvači jemu podobní!

Ať dlouho žije náš hlavní hrdina Jaroslav Hašek a ti, jež prodlužují jeho život!